

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ «ПРОСТОРОВА КОНКУРЕНЦІЯ»

В. І. Дармограй

Серед найбільш актуальних тенденцій у ХХІ ст. виділяється своєю значимістю посилення конкурентних відносин між країнами, регіонами й окремими територіями. Явище просторової конкуренції набирає значимості і, на думку провідних закордонних і вітчизняних учених, стає найважливішим принципом стратегічного управління розвитком регіону. Розвинені конкурентоспроможні регіони здатні прискорити темпи зростання та підвищити конкурентоспроможність усєї країни.

Національне процвітання не успадковується від попередніх поколінь, воно створюється у процесі наполегливої праці. Очевидна його залежність від природних ресурсів, робочої сили, процентних ставок або купівельної спроможності національної валюти. Конкуренція – це завжди змагання. Будучи дієвим механізмом регулювання суспільного виробництва, вона сприяє підвищенню економічного потенціалу, часто визначає рішення людей, де жити й працювати, куди інвестувати.

У даному дослідженні ми звернемося до категорії «просторової конкуренції» як основи формування регіональної господарської системи (РГС). Спробуємо систематизувати наявні моделі і виділити нові аспекти даного явища. До цього часу немає чітко сформульованої теорії просторової конкуренції ні в зарубіжній, ні у вітчизняній економічній літературі. Не вказане місце цієї форми конкуренції серед інших форм. Немає чіткого визначення суб'єктів конкуренції та її цілей. А це пов'язано з тим, що говорячи про форми конкуренції, в роботах попередників-науковців дуже часто це явище розглядається без урахування просторового аспекту. Теорія просторової конкуренції розглядає ефект, який здійснює простір на ціноутворення і загальну рівновагу, де ціни транспортування відіграють значну роль на

формування кінцевої ціни. Оскільки регіональні господарські системи стають активними учасниками конкурентних процесів, необхідність приділити більше уваги просторовій конкуренції стає очевидною.

Аналіз досліджень з цієї проблематики свідчить про те, що багато науковців присвячували свої праці певним аспектам історії формування просторової конкуренції, зокрема А. Вебер, Х. Зінгер, В. Крісталлер, П. Кругман, А. Льош, Т. Паландер, Е. Чемберлен, Г. Хотеллінг, А. Гранберг, С. Михайлов, А. Новосьолов тощо. Значна увага приділяється дослідженню динаміки регіонального розвитку в працях відомих сучасних вітчизняних і західних економістів – Л. Л. Антонюк, О. Г. Білоруса, Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручника, С. І. Соколенка, В. І. Чужикова та ін. Разом з тим, необхідно зазначити, що перетворення окремих регіонів на самостійних суб'єктів багаторівневої просторово-економічної національної системи вимагає розробки нових теоретичних підходів до дослідження регіонального розвитку в умовах конкуренції.

Метою статті є дослідження теоретичних підходів до визначення сутності поняття «просторова конкуренція».

В умовах численності підходів до дефініції регіону виділимо той, що визначає регіональну господарську систему як певним чином структурований ринок, що сформувався під впливом економічних чинників, тобто економічний простір. Коректно розпочати аналіз просторового аспекту економіки регіональної господарської системи доцільно почати з розгляду самої категорії «економічний простір».

Класичним вважається визначення А. Р. Гранберга: «Економічний простір – це насичена територія, що вміщає безліч об'єктів і зв'язків

між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарські освоєні і рекреаційні площі, транспортні й інженерні мережі тощо» [1, с. 25].

П. Кругман вважає економічним простором «абстрактний економічний ландшафт динамічного розподілу ресурсів залежно від кон'юнктури їх розташування» [2, с. 37]. Такий підхід, що ототожнює економічний простір і територію, найчастіше зустрічається в регіональній економіці.

Основоположником просторової теорії економіки вважається Й. Тюнен. Він уперше ввів в економічну теорію поняття «закрита економіка», що знаходиться в умовному просторі, і побудував абстрактну географічну модель, в основі якої лежать такі категорії, як віддаленість від центру, площа, транспортні витрати. Він вперше представляє економічний простір як певним чином структуроване і сконцентроване виробництво [3].

У нашому дослідженні при розгляді формування регіональної господарської системи, ми використаємо саме такий підхід, який пропонує Й. Тюнен, вважаючи регіональну господарську систему певним чином структурованим виробничим комплексом, сформованим у результаті просторової конкуренції виробників.

Подальше дослідження просторового розміщення господарства і просторової конкуренції пов'язане з ім'ям В. Лаунхардта. Він зосереджує всю увагу саме на проблемі просторового розміщення промислових підприємств, абстрагуючись при цьому від диференціації цін на земельні ділянки, наявності водних або трудових ресурсів, а також ставки заробітної плати. Він виводить декілька способів вирішення завдання оптимального просторового розміщення [4].

З його досліджень зробимо висновок про те, що центр регіону буде точкою оптимального розміщення виробництва з найменшими витратами. Ця точка в результаті просторової конкуренції буде точкою концентрації промислового виробництва, оскільки при цьому витрати виробництва та збуту мінімальні. Оптимальність саме такого розміщення обумовлена близькістю до джерел сировини і ринків збу-

ту, тобто у якості основоположних чинників розміщення В. Лаунхардт розглядає фактори пропозиції. Точка оптимального розміщення в результаті просторової конкуренції знаходиться в центрі економічного району. Це буде центр економічної активності, що визначає структуру економіки прилеглих територій (периферії).

Дослідження економічного простору продовжив ще один представник німецької школи А. Вебер [5]. Йому першому вдалося побудувати багатофакторну модель розміщення промисловості. Вебер постулював довільне розміщення виробництва, при якому об'єктом конкуренції стають не лише нижчі транспортні витрати. Цей підхід до формування регіональної господарської системи як функції від декількох змінних представляється актуальним, оскільки враховує принцип багатофакторності її середовища.

Теорії Тюнена, Вебера об'єднав А. Льош у своїй праці «Просторова організація економіки» [6]. Він переходить до проблем формування економічних регіонів. А. Льош також розглядає економічний простір країни як гексагональні ґрати, вважаючи шестикутник ідеальною формою регіону, кордони якого визначаються міжрегіональною конкуренцією. А також Льош розробив основи теорії просторової економічної рівноваги, що дозволяє обґрунтувати розмежування економічного простору на конкретні зони впливу. Таким чином, він в основу просторового розміщення ділової активності покладає чинники попиту, що є важливим моментом для нашого дослідження. Крім того, для нас важливий підхід А. Льоша до регіону як до ринку, кордони якого визначаються міжрегіональною конкуренцією.

1929 р. Г. Хотеллінг [7, с. 81] запропонував модель просторової конкуренції, що спиралася на теорію монополістичної конкуренції і, зокрема, її ідею про те, що диференціація продукту, у тому числі просторова, є джерелом монопольної влади фірми. Це модель лінійного міста, ключову роль у якій відіграють транспортні витрати, яких зазнають покупці. Саме вони наділяють «просторових конкурентів» певною монопольною владою відносно най-

ближчих споживачів і послабляють їх вплив на більш віддалені.

Проаналізувавши ряд теорій просторової конкуренції, можна виявити економічні чинники, що покладені в основу формування регіональних господарських систем і їх спеціалізації.

Для ранніх теорій характерна орієнтація на чинники, пов'язані з пропозицією товару на

ринку; в працях більш пізнього періоду приділяється увага і чинникам попиту. Ми постаємо оцінити всі названі вище чинники в сукупності, визначивши таким чином економічний механізм утворення регіональних господарських систем. Для цього класифікуємо чинники на декілька груп і представимо весь механізм графічно (рис.).

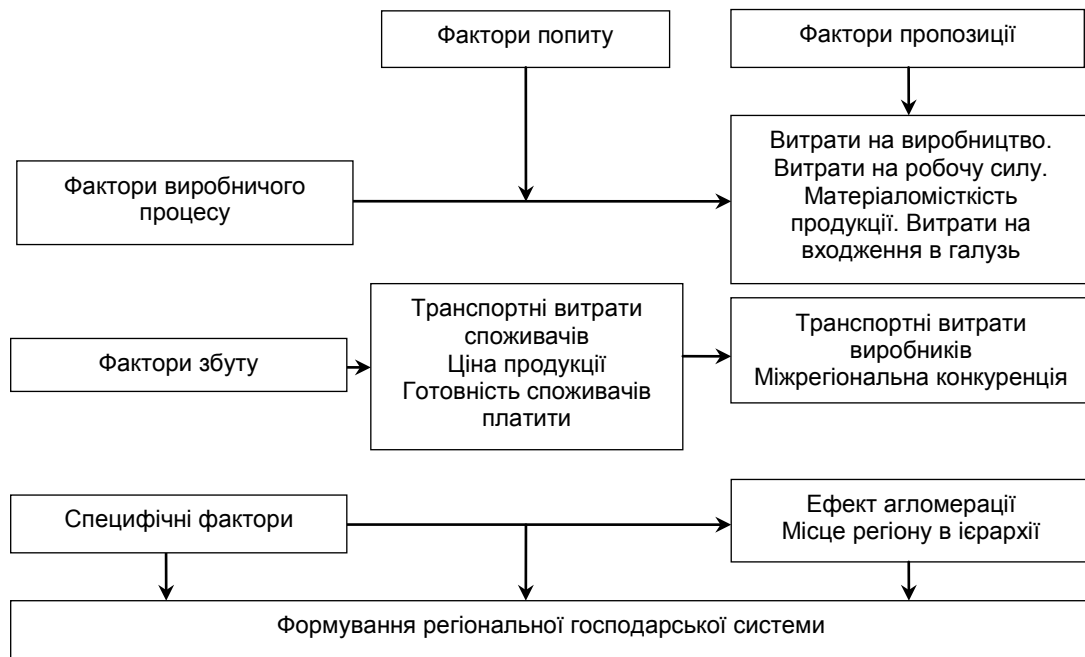

Рис. Чинники формування регіональних господарських систем

Таким чином, оптимальним буде розміщення, яке дозволить об'єднати максимальний ефект від даних факторів.

Розглянемо механізм формування регіональної господарської системи. Алгоритм його утворення починається з розміщення в деякій точці простору промислового підприємства, де згодом виникає місто-центр. Ця точка характеризується оптимальним розташуванням відносно джерел сировини та ринків збуту. Більш матеріаломісткі виробництва тяжіють у більшості випадків до місць видобутку сировини, а менш матеріаломісткі – орієнтуються на близькість до споживачів. На цьому етапі основоположними є чинники, що стосуються процесу виробництва, – витрати на виробництво, витрати на робочу силу, матеріаломісткість продукції, витрати входу в галузь.

Довкола центру, що утворився, починає формуватися економічний район. Це друга стадія, де основним елементом формування регіональної господарської системи виступають чинники збуту (умови реалізації продукції). Його межі визначаються транспортними витратами виробників і споживачів, а також міжрегіональною конкуренцією. У певній точці простору ціна товару як функція транспортних витрат стає неприйнятною для споживачів. Чим далі від міста-центру, тим вища ціна товару, тим меншою є ринковий вплив центру і тим сильніше цінова конкуренція з боку іншого центру. Споживачі найбільш віддалених периферійних районів потрапляють в зону впливу іншого, найближчого до них, міста, і ця територія стає частиною його економічної зони.

Сформовані таким чином регіональні господарські системи починають випробовувати на собі вплив специфічних чинників (третя стадія), під дією яких і формується їх спеціалізація. Кожна регіональна господарська система має абсолютні та порівняльні переваги при виробництві певних товарів і послуг. Регіональна господарська система спеціалізуватиметься саме на їх виробництві. В результаті відбуватиметься концентрація виробництва, позначена вище як ефект агломерації. Великі підприємства об'єднують усі стадії виробництва, а також підприємства галузей-споживачів, тобто відбувається процес вертикальної інтеграції, який супроводжується й інтеграцією горизонтальною, коли до складу корпорації включаються підприємства суміжних галузей і галузей, що не мають прямого відношення до профілю підприємства. Чим більша кількість великих корпорацій знаходиться на території регіональної господарської системи, вище місце в ієрархії вона посідає. Згодом саме це і буде конкурентною перевагою, що визначає подальше розміщення виробництв у його економічному просторі. В більшості випадків вузькоспеціалізовані виробництва розміщуються саме в центральних містах з високим місцем в ієрархії. При виробництві та збуті таких товарів транспортні витрати не мають вирішального значення. А виробники товарів повсякденного попиту можуть бути розподілені в будь-якій точці простору економічного району. Чим більший ефект від указаних чинників, тим вище місце регіональної господарської системи, тим більша її монопольна влада та зона впливу. Таким чином, формується регіональний ринок – поєднання багаточисельних взаємодій суб'єктів регіональної економіки.

Спеціалізація регіональної господарської системи зумовлює необхідність розвитку між-регіональних зв'язків, що забезпечують рух товарів, послуг, робочої сили, капіталу й технологій. Ці зв'язки розвиваються як усередині країни, так і у світовому масштабі. Відносини між регіональними господарськими системами і зовнішнім світом є переважно торговельними, хоча останнім часом останні стають безпосередніми учасниками міжрегіонального та міжнародного ринків кредитних ресур-

сів, цінних паперів. Держава є безпосереднім учасником взаємовідносин з регіонами, головним чином у фінансовій сфері: у формі міжбюджетних трансфертів, прямих витрат державного бюджету на територіях регіону, надання нею цільових кредитів, придбання-продажу державних і регіональних цінних паперів тощо [8, с. 69].

Таким чином, відзначимо, що процес конкуренції не лише лежить в основі формування регіональних господарських систем, але і є неминучим моментом їх подальшого функціонування.

На всіх етапах формування і функціонування регіональних господарських систем конкуренція відіграє важливу роль. На першому етапі це конкуренція виробників за кращі умови виробництва і збуту, що визначаються оптимальним розташуванням в просторі. На цьому етапі конкуренція лежить в основі формування структури економіки регіональної господарської системи. На другому етапі – це конкуренція за зони впливу, за ринки збуту між певним чином розміщеними в просторі фірмами, що визначає кордони регіону. На третьому етапі – це конкуренція регіональних господарських систем, що сформувалися на основі конкурентних переваг, за залучення інвестицій, за більшу частку на ринку та прибуток, за вище місце в ієрархії.

У загальноприйнятому розумінні просторова конкуренція – це конкуренція виробників (продавців) ідентичних або взаємозамінних товарів за частку простору ринку шляхом впливу на ціну. Суб'єктом просторової конкуренції є, як правило, крупні підприємства, розділені в просторі. Об'єктом – частка ринку, протяжна в просторі. Аналізуючи механізм формування регіональних господарських систем, відзначимо, що на всіх трьох розглянутих етапах конкуренція невіддільна від просторового аспекту, проте об'єкти та суб'єкти змінюються. На всіх стадіях конкуренцію можна назвати просторовою. Тому пропонуємо уточнити поняття «просторова конкуренція», враховуючи поділ на етапи, виділивши три складові, об'єднані в категорії просторової конкуренції:

1. Конкуренція в просторі – це конкуренція між фірмами, що знаходяться в одному еконо-

мічному просторі за краще місце (за привілеювані території) розташування і, як наслідок, кращі умови господарювання.

2. Конкуренція за простір – це конкуренція розміщених в економічному просторі фірм за зони впливу, тобто за ринки збуту.

3. Конкуренція просторів – конкуренція певним чином структурованих економічних просторів за інвестиції, прибуток, частку ринку і вище місце в ієрархії. Конкуренція регіональних господарських систем, таким чином, буде конкуренцією просторів.

Таким чином, проведені дослідження дозволяють стверджувати, що в умовах ринкової економіки кожен регіон – це економічна підсистема – самостійний суб'єкт економічних процесів, учасник конкурентної боротьби, що володіє необхідними для цього ознаками і можливостями. Дослідивши механізм формування регіональної господарської системи, визначили його алгоритм функціонування: 1) утворення з розміщення в деякій точці простору промислового підприємства, де згодом виникає місто-центр; 2) формування економічного району під дією чинників збуту; 3) випробування на собі регіональної господарської системи впливу специфічних чинників, під дією яких складається їх спеціалізація. Регіональну господарську систему необхідно розгляда-

ти як економічний суб'єкт, що бере участь в конкурентних процесах і підлягає включенню в існуючу систему конкурентоспроможності поряд з товаром, фірмою, галуззю і країною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики : учебник для ВУЗов / А. Г. Гранберг. – 2-е изд. – М. : ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.
2. Krugman Paul. Geography and trade / Paul Krugman. – London : MIT Press/Leuven UP, 1991. – P. 142.
3. Тюненфон И. Изолированное государство / И. Тюненфон. – М. : Экономическая жизнь, 1926. – 329 с.
4. Launhardt W. Die Bestimmung des Zweckmassigsten Standort Einer Gewerblichen Anlage II Zeitschrift des Vereins der Deutscher Ingenieur / W. Launhardt. – 1882. – № 3.
5. Вебер А. Теория размещения промышленности / А. Вебер. – М. : Книга, 1926. – 144 с.
6. Леш А. Географическое размещение хозяйства / А. Леш. – М. : Прогресс, 1959. – 140 с.
7. Гаврилов А. И. Региональная экономика и управление : учеб. пособие / А. И. Гаврилов. – М. : Юнити, 2002. – 239 с.
8. Михайлов С. Л. Теория просторовой конкуренции как основа определения простору товарного рынка : дис. ... канд. экон. наук / С. Л. Михайлов. – Кемерово, 2006. – 170 с.

УДК 502.331.5

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ: ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ

І. М. Кравець, кандидат економічних наук

Однією з головних передумов розвитку будь-якого суспільства є ефективність системи освіти в країні. Сьогодні очевидний той факт, що ситуація з підготовки кадрів в Україні є критичною. Тому перед суспільством стоїть завдання упровадження дієвого механізму забезпечення країни необхідними професійними кадрами високої якості. В цьому контексті по-

требують переоцінки роль і функції регіонального управління, необхідне вироблення нової концепції ефективного управління формуванням та використанням трудового потенціалу регіону. Наразі першочерговим завданням є вирішення проблем формування трудового потенціалу регіону, накопичення прогресивних його рис, підвищення його якості, роз-